

Anwar Shaikh

Ett forskningsprogram i arbetarrörelsens tjänst

Ur *Röda Rummet* nr 3-4 2020

Om människor skapar sin egen historia så är det under omständigheter som de själva inte valt. Politisk ekonomi analyserar dessa omständigheter och därmed möjligheterna till samhällsförändring som de bär på i varje given period. Sådana analyser var länge en intellektuell angelägenhet i den socialistiska arbetarrörelsen. Anwar Shaikhs bidrag till en marxistisk ekonomisk teori – utvecklad i kölvattnet av 68-rörelsen fram till den innevarande konjunkturen efter finanskrisen – sticker ut eftersom det är början på ett empiriskt grundat forskningsprogram med strategisk relevans för arbetarrörelsen. I den femte delen av Röda rummets serie över samtida marxistiska aktivister och teoretiker introducerar David Zachariah Anwar Shaikhs tänkande.

Under lång tid var frågan om den politiska ekonomins egenskaper och dynamik en given och akut utgångspunkt för den socialistiska arbetarrörelsens försök att förstå och förändra kapitalismen. Redan i den Första Internationalen debatterades huruvida ökade lönekostnader för kapitalägare kunde leda till bestående förbättringar i arbetarnas levnadsvillkor eller om de bara ledde till prisinflation. Marx fann det nödvändigt att ge sig in i denna debatt och gav föreläsningar där han bland annat populariserade sin teori om mervärde två år innan publiceringen av första bandet av *Kapitalet*. Några centrala slutsatser i den analysen byggde på en klassisk teori om ekonomiskt värde grundat i arbetstid, vilka kom att utmanas eftersom de var svårförenliga med en annan klassisk teori om marknadskonkurrens som utjämnar lönsamheten i ekonomin. Klassiskt grundade teorier underminerades också i och med spridningen av neoklassiska teorier, där ekonomiskt värde i ideala marknadsekonomier ansågs fördelas mellan aktörer i relation till den mängd rikedom som de bidrar med genom sitt kapital eller arbete i produktionen.

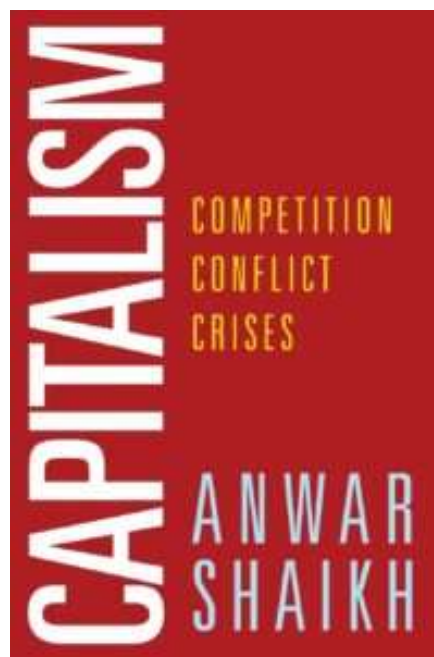
Neoklassisk ekonomisk teori bygger på en idealiserad beskrivning av marknader med konkurrerande och nyttomaximerande aktörer, där ekonomin kan analyseras i ett tillstånd då utbud och efterfrågan balanserar varandra. Den neoklassiska teorins ökande dominans hindrade inte alternativa teorier från att utvecklas utanför akademins gränser. Den strategiska

relevansen hos marxistisk politisk ekonomi bekräftades genom massorganiseringen av industriarbetare, expansionen av kolonier, och framväxande imperiella konflikter. Influerade av bland annat den socialliberala brittiska ekonomen John Hobsons banbrytande analys av ojämlikhet inom en avancerad ekonomi som Storbritannien och dess imperiella expansion, bidrog framförallt Lenin och den tyska politikern Rudolf Hilferding till att ge marxistisk ekonomi en särskild riktning där kapitalismens centra ansågs ha övergått från en fas av marknadskonkurrens till en distinkt fas med stora monopol.

Efter andra världskriget bars denna marxistiska idétradition vidare i den kapitalistiska världen av bland annat Paul Sweezy och Samir Amin. Under samma tidsperiod publicerade också den italienska ekonomen Piero Sraffa en nydanande bok som både innebar ett rigoröst återupprättande av centrala teorier i klassisk politisk ekonomi och en djupgående kritik av neoklassisk teori som inkonsistent. Det var i denna intellektuella kontext som en tjugotvåårig Anwar Shaikh påbörjade sina studier i ekonomi på Columbia University i USA 1967. Shaikh är son till en diplomatfamilj och utbildades först till ingenjör, men genom sina vistelser världen över blev han upptagen av att försöka förstå den ojämlikhet han observerade. Det ledde till att han tog upp intresset för ekonomi och kom som student till universitetet under en period av radikaliserande kring antikrigs- och medborgarrättsrörelser. Han kom i kontakt med olika fraktioner av den amerikanska vänsterrörelsen, samtidigt som han bodde och undervisade i Harlem, New York.

Marxism, neoklassisk teori och kapitalismens rörelselagar

Shaikhs intellektuella resa börjar med en instinktiv skepticism mot den neoklassiska teorins restriktiva antaganden om mänskliga aktörer i marknadsrelationer. Han är med och grundar Union for Radical Political Economics och publicerar tidigt en kritik av ett centralt antagande i neoklassisk teori: beskrivningen av ekonomins produktionsnivå som en enkel funktion av mängden arbete och kapital. Shaikh visar att träffsäkerheten hos denna vedertagna produktionsmodell är en statistisk artefakt som följer av att löneandelen i ekonomier förändras mycket långsamt över tid. Modellen beskriver därmed inte några orsakssamband i ekonomin. Hans analys är så förödande att Robert Solow, en av de ledande ekonomerna vid den tiden, anser det nödvändigt att attackera den nydisputerade ekonomen. Shaikh ges dock ingen möjlighet att besvara Solows kritiska kommentarer i samma tidskrift.

Shaikhs tidiga arbete fortsätter på det spår som läggs i hans avhandling från 1973: Att rekonstruera och utveckla Marx ekonomiska teorier på en mer rigorös grund med hjälp av moderna teoretiska verktyg. På The New School of Social Research i New York undervisar han om de ekonomiska teorierna och gräver vidare i Marx ekonomiska manuskript med hjälp av bland annat av Roman Rosdolskys *Kapitalets tillkomsthistoria*.¹ Shaikhs arbete täcker en imponerande bredd av ämnen som kan beskådas i hans tusensidiga magnum opus, *Capitalism: Competition, Conflict, Crises*. Men det som verkligen utmärker hans arbete bland samtida marxistiska ekonomer är ambitionen att utifrån Marx ekonomiska teorier utveckla ett livskraftigt forskningsprogram om kapitalismens rörelselagar.

Med andra ord nöjer sig inte Shaikh med att finna data som bara bekräftar associationer mellan kapitalism och ojämlikhet. Han försöker istället härleda kausala mekanismer som ger upphov till de empiriska utvecklingsmönster vi observerar i avancerade kapitalistiska marknadsekonomier. Han ägnar mycket tid åt att noggrant läsa "klassikerna", men är inte upptagen med att producera ännu en tolkning av Ricardo eller Marx. Istället använder Shaikh mängder av ekonomisk data för att utvärdera och utveckla marxistiska teorier utifrån den klassiska ekonomins syn på marknadskonkurrens. Han anser att samtida marxister inte uppskattar den uträkning som Marx teorier bygger vidare på den klassiska ekonomins insikter utifrån empirisk data. Marxistisk politisk ekonomi har degenererat som ett strategiskt relevant forskningsprogram om rörelselagar och har istället reducerats till en upptagenhet med en handfull begrepp från Marx, så som "exploatering" eller "alienation".

Shaikh ser emellertid inte bara ortodox neoklassisk ekonomi – med dess idealiserade antaganden om aktörer, marknader, med mera – som en bräcklig grund för att förstå verkliga kapitalistiska ekonomier. Han anser även att mycket av heterodox och marxistisk ekonomisk teori bygger på en komplementär men dåligt underbyggd grund, nämligen teorin om monopolkapital. Den utgår från föreställningen att i en tidigare historisk fas av laissez-faire kapitalism rådde en ideal konkurrens – inte olik den som antas i neoklassisk teori – men att spelets regler förändrades av storföretag och mäktiga kapitalägare. Genom att sätta konkurrensen ur spel kan de intjäna extra höga profitnivåer. Både Hilferding och den polske ekonomen Michał Kalecki var inflytelserika i denna tradition. Teorier om monopolkapital beskriver inte bara dynamiken inom avancerade ekonomier, utan också hur denna dynamik leder till ett ojämnt utbyte med utvecklingsländer. Men Shaikh visar att kapitalkoncentration inte sätter marknadskonkurrens ur spel: både priser och profiter regleras generellt i linje med de mekanismer som beskrevs av klassisk politisk ekonomi från Smith och Ricardo till Marx. Kapitalkoncentration är inte nödvändigtvis ett index för monopolgrad utan kan även vara en effekt av intensifierad konkurrens där företag investerar allt större produktiva tillgångar för att kunna sänka produktionskostnader och slå ut konkurrenter.

Lönsamhet och kriser

Den röda tråden genom Shaikhs arbete är att lönsamhet är den centrala variabeln i kapitalismens rörelselagar. Jakten på lönsamma investeringar bland konkurrerande kapitalägare står i centrum för systemets dynamik och ger upphov till bestående utvecklingsmönster som ingen enskild aktör råar över, eller ens kan överblicka fullt ut. I marknadskonkurrensen tenderar kostnadseffektiva företag att slå ut ineffektiva konkurrenter. Inom nationellt organiserade ekonomier tvingas oftast statliga institutioner hantera de ojämlika socioekonomiska effekter som följer av denna process. Men ojämlikheten som uppstår mellan nationellt organiserade ekonomier fördjupas eftersom de generellt saknar koordinerande institutioner. Det "ojämna utbytet" mellan ekonomier som är sammanlänkade genom världsmarknader är enligt Shaikh en konsekvens av kapitalistisk konkurrens. Det är alltså konkurrerande kapital – och inte

¹ Finns på marxistarkivet: [Kapitalets tillkomsthistoria](#), - Red

monopolkapital – som ger upphov till bestående bytesunderskott både för till exempel Grekland i relation till Tyskland och för en avancerad ekonomi som USA i relation till Kina.

Kapitalistisk utveckling kännetecknas inte bara av tillväxt och bestående ojämlikheter utan också av kriser och långvariga depressioner. Shaikh menar att de storskaliga depressioner vi sett i historien – perioderna 1873–1894, 1929–1939, 1969–1982 samt 2007– nutid på global skala – har drivits fram genom underliggande trender i lönsamheten hos produktiva tillgångar. Detta klassiska perspektiv skiljer sig från de heterodoxa och marxistiska kriteorier där effektiv efterfrågan på varor utgör den primära kausala variabeln, ett spår man kan hitta från Hobson och Luxemburg fram till dagens post-keynesianer. Om produktionskapaciteten stiger medan lönearbetarnas andel av inkomsterna krymper, så måste kapitalägarna stå för en stigande efterfrågan på varor. Men om rika sparar en större andel av sina inkomster än fattiga så leder denna ojämlika utveckling till outnyttjad produktionskapacitet och ekonomisk stagnation.

Analysen från andra bandet av *Kapitalet* visar dock att lönearbetarnas krympande konsumtionsandel inte kan utgöra en fundamental begränsning, eftersom skillnaden mellan köpkraft och varor mycket väl kan täckas upp av kapitalägarnas efterfrågan – på lyxbåtar, betjänter, exklusiva hus, nya maskiner och anläggningar, med mera. Investeringar i kapitalvaror utgör inte bara en central komponent i den totala efterfrågan utan utökar också produktionskapaciteten. Men vad begränsar kapitalägarnas benägenhet att investera om inte just lönsamheten hos produktiva tillgångar? När den avkastningen är låg i förhållande till avkastning på finansiella tillgångar finns det få incitament till stora investeringar i kapitalvaror. Enligt detta perspektiv är den ekonomiska utvecklingen varken ledd av utbud eller efterfrågan. Istället är det lönsamheten som reglerar dem båda.

Men vad är det då som bestämmer vinsterna och avkastningsnivån i en ekonomi? Den aggregerade lönsamheten i en ekonomi är förhållandet mellan totala profitinkomster och det totala investerade kapitalet och mäts exempelvis i procent per år. Förhållandet kan också uttryckas som

$$\text{Lönsamhet} = \text{Profitandel} \times \text{Output/Kapital},$$

där Output/Kapital kan approximeras av kvoten mellan mängden arbetstid i produktionen per år och den arbetsmängd som krävs för att reproducera dess produktiva tillgångar. Eftersom profitandelen av den totala inkomsten inte kan överstiga ett hundra procent måste kvoten mellan "levande" och "materialiserat" arbete utgöra den övre gränsen för aggregerad lönsamhet i ekonomin. Shaikh ger ingen djupgående analys av vad som får denna kvot att variera, men menar att den ger upphov till de "långa vågor" av kapitalistiska upp- och nedgångar som brer ut sig över decennier. På så vis går han både i Nikolai Kondratiev och Ernest Mandels fotspår. Jag har på annan plats visat att teknologiska faktorer, demografiska faktorer och investeringsandelen ur profitinkomster inte bara sätter nivån på kvoten mellan "levande" och "materialiserat" arbete. Dessa faktorer bestämmer också den långsiktiga utvecklingen för den aggregerade lönsamheten alldeles oavsett konflikten om fördelningen mellan löner och profiter.²

Shaikh ger en mer systematisk analys av hur profitandelen regleras utifrån teorin om arbetskraftsreserver i första bandet av *Kapitalet*, som formaliserades av Richard Goodwin, enligt egen beskrivning en "livslång men egensinnig marxist". Profitandelen sjunker när arbetskostnaderna stiger snabbare än produktiviteten. En sådan process sänker därmed lönsamheten och gör företag mer benägna att söka arbetsbesparande metoder eller att sänka

² Zachariah, D. (2009). *Determinants of the average profit rate and the trajectory of capitalist economies*. Bulletin of Political Economy, 3(1), 13-36.

takten på återinvesteringar. Konsekvensen blir till slut att arbetslösheten stiger, lönearbetares förhandlingsstyrka undermineras på arbetsplatser, arbetsintensiteten ökar och arbetskostnaderna tillväxt mattas av tills den understiger produktivitetstillväxten. Men vid den tidpunkten börjar en motsatt process ta fart eftersom profitandelen nu stiger. När lönsamheten blir tillräckligt hög, ökar takten på återinvesteringar vilket expanderar ekonomin och reducerar arbetslösheten tills arbetskostnaderna tar fart igen. Denna cykliska dynamik kring lönsamhet och arbetslöshet är en ofrånkomlig del av ekonomins struktur, vilket innebär att klasskonflikter och politiska reformer enbart har förmåga att ändra dess karaktär, inte dess existens. Med andra ord resulterar Shaikhs teori i en rad strategiska konsekvenser för organiseringen av lönearbetare.

Politisk strategi och möjligheter

Till att börja med skiljer sig villkoren för hög sysselsättning i en kapitalistisk marknads ekonomi enligt Shaikh från den bristande konsumtionsefterfrågan som ofta understryks av keynesianskt influerade ekonomer. Istället kräver en hög sysselsättningsnivå att a) lönsamheten för produktiva tillgångar är hög i förhållande till avkastningen på finansiella tillgångar, samtidigt som b) lönekraven inte överstiger produktivitetstillväxten. Det andra villkoret förutsätter antingen en repressiv arbetsmarknad eller en centraliserad och väldisciplinerad fackföreningsrörelse med utbredda solidariska preferenser. Det första villkoret beror på fasen av långa vågor som lönsamhetens utveckling ger upphov till.

Shaikh menar att krisen i den amerikanska ekonomin 2008 har en bakgrund i den klasskamp ovanifrån som framgångsrikt fördes på 1980-talet för att restaurera kapitalets lönsamhet, vilken hade varit på nedgång sedan 1969. Genom en chockhöjning av räntorna omstrukturerades ekonomin samtidigt som arbetarorganiseringen försvagades, så att lönsamheten stabiliserades omkring 1982. När räntorna därefter successivt sänktes började den ekonomiska aktiviteten ta fart. Men på grund av de förändrade styrkeförhållandena mellan arbete och kapital stagnerade lönekostnaderna, samtidigt som de låga räntorna möjliggjorde privat skuldsättning av hushåll på historiskt exceptionella nivåer. Skuldbetalningarnas andel av den disponibla inkomsten växte oavbrutet i tolv år innan det finansiella systemet bröt samman och ekonomin föll in i en nedåtgående spiral med tynande efterfrågan.

När offentliga budgetunderskott täcker upp för minskad efterfrågan stabiliserar situationen och den stigande arbetslösheten bromsas. Post-keynesianska ekonomer har framgångsrikt argumenterat för en expansiv finanspolitik efter finanskrisen, utifrån den återupptäckta insikten att suveräna stater inte har interna finansiella begränsningar för att åstadkomma underskott i sin egen valuta. De menar helt enkelt att stater skulle kunna injicera efterfrågan i ekonomier tills de når full sysselsättning och att först då börjar prisinflationen ta fart.

I Shaikhs analys skulle en expansiv finanspolitik accelerera den ekonomiska aktiviteten och sänka arbetslösheten, men takten är fundamentalt begränsad av lönsamheten och kapitalägares investeringsvilja. Långt innan full sysselsättning ens kan nås uppstår nämligen flera utmanande koordineringsproblem: I den utsträckning privata investeringar tar fart måste lönekostnader koordineras för att hållas i takt med produktivitetstillväxten. Samtidigt får efterfrågan inte expandera snabbare än produktionskapaciteten, för då skenar prisinflationen på varor. Tillväxten av produktionskapacitet är i sig begränsad av mängden profiler som kan återinvesteras i kapitalvaror.

Vi lever fortfarande i kölvattnet av finanskrisen som lamslog världen 2008, samtidigt som de politiska reformerna knappast lyckats göra något åt dess orsaker. I en sådan tid är Anwar Shaikh en oundgänglig samtalspartner, eftersom han pekar ut hur systemets dynamiska rörelselagar även bestämmer villkoren för politiska rörelsers möjligheter att organisera, intervensera och föra en alternativ ekonomisk politik. Det som saknas hos Shaikh är en analys

av hur dessa omständigheter varierar med olika institutionella former av kapitalistiska ekonomier och vilka strategiska dilemman de innebär i en given period för en given rörelse. Med Shaikhs arbete som referenspunkt kan marxistisk politisk ekonomi återigen bli ett forskningsprogram som tar sig an sådana utmaningar.

Artikelförfattare: **Dave Zachariah** undervisar till vardags och har skrivit flera artiklar om politisk ekonomi. Han är medlem i Socialistisk Politik.

Lästips

[Introduktion till kristeoriernas historia](#) av Anwar Shaihk.